

ȘANSA FERMEI FAMILIALE ÎN ROMÂNIA

DINU GAVRILESCU

1. Evoluții și blocaje

Transformarea radicală a agriculturii României, desfășurată în esență în procesul de privatizare, s-a dovedit a fi din ce în ce mai vulnerabilă și disfuncțională prin incapacitatea mediului economic de a oferi un comportament de piață, prin continuarea unei intervenții paternaliste și nesănătoase a statului, prin menținerea în aval și amonte de producătorul agricol a unor structuri dirijate monopoliste sau arhaist etatizate, prin lipsa concurenței, a unei instituții solide a pieței funciare și a altor proprietăți agricole.

În acest context se conturează clar lipsa unei politici coerente a evoluției spre tranziție datorată unei lipse de fundamentare teoretică a acestui proces și a lipsei unor obiective clare.

Demersurile cu vocație strategică, realizate în ultimii patru ani, nefiind fondate solid pe realitate și nevizând etape fezabile nu s-au confirmat și s-au dovedit inutilizabile ca instrumente previzionale și în general de planning.

În acest context ritmul s-a caracterizat prin lipsă de fluentă, necorelare, rămâneri în urmă etc.¹

În prezent se poate afirma că evoluția structurală a agriculturii se află în cea mai acută stare de criză după anul 1989.

Astfel, în cazul agenților economici producători, structura de proprietate, aspectul esențial care delimitează intensitatea privatizării, deși este foarte avansată în cazul principalelor mijloace – pământul (70%) și animalele (79,1%) – este mult întârziată pentru capitalul exprimat în mijloace fixe (21.1%).

Situația se manifestă însă aparent paradoxal: nepunerea efectivă în posesie a terenurilor (excepție făcând unele zone) fiind de natură să întârzie cristalizarea sistemului proprietății (cu avantajul său esențial, inocularea spiritului antreprenorial).

Decalajele semnalate provoacă în modul cel mai clar contradicții cu caracter conflictual. Este de subliniat faptul că un element determinant, însă

---

¹ *Legea 18/1991*, lipsa pieței pământului și a proprietății. *Legea 83/1993* care acordă sprijin selectiv producătorilor.

exterior agriculturii, a fost reprezentat de evoluția negativă până în anul 1994 a variabilelor macroeconomice cu funcții de reglare.

Aprecierile analiștilor care au studiat recent aceste procese² converg către concluzia că acest transfer a fost până în prezent cauza majoră a blocajului funcționalității noilor structuri de proprietate.

O abordare prospectivă relevă clar următoarele direcții de deblocare a evoluției structurilor de proprietate:

1. operaționalizarea prin amendarea legii și trecerea sub controlul cel mai strict al organelor centrale a Legii fondului funciar;

2. accelerarea și sprijinirea formelor favorizante ale concentrării proprietății și ale structurii ei moderne și la dimensiuni mai eficiente prin stimularea arendeii, a formării unei piețe dinamice a pământului, animalelor și a celorlalte mijloace majore de producție ;

3. elaborarea și susținerea unor politici clare de sprijinire și stimulare a proprietății, în ideea formării exploatațiilor agricole familiale comerciale performante și viabile ca principal nucleu al agriculturii românești;

4. privatizarea rapidă ordonată și pregătită a proprietății de stat din societățile comerciale agricole cu capital majoritar de stat;

5. privatizarea proprietății structurilor monopoliste de producție din sfera adiacentă producției agricole și a producției intermediare;

6. asigurarea interfațării stimulative a măsurilor de stabilizare macroeconomică în favoarea consolidării proprietății în agricultură.

2. Restructurarea

Transformările fundamentale în natura proprietății, în special în cazul proprietății funciare, cât și în cazul celorlalte categorii de proprietate, au fost reprezentate în principal de faptul că : proprietatea privată asupra pământului în primul rând a fost recunoscută în mod explicit (Legea nr.18/1991) și a fost reconstituită în mod reparatoriu. În mare măsură s-a reconstituit proprietatea asupra animalelor și în mod specific asupra unor mijloace fixe.

S-a declanșat un amplu proces de restructurare a proprietății în această ramură.

Acțiunea a marcat câteva etape importante de preluare a posesiei asupra unor terenuri și altor bunuri, în special din patrimoniul cooperativelor agricole de producție. În luna februarie 1991 Legea nr.18 a Fondului Funciar stabilește dreptul de reconstituire a proprietății terenurilor, animalelor și alte bunuri și dreptul de reconstituire a unor proprietăți, în special pentru terenul agricol.

Anterior unele reglementări cum au fost : *acordarea unui lot de 5000 m.p. teren unor categorii ale populației*, precum și Legea nr.31 din ianuarie 1990

² Studiul Băncii Mondiale, studii ale echipei PHARE din M.A.A. studii ale experților români.

privind *organizarea societăților comerciale* au demarat modificări structurale. Ulterior Legea nr.36 din 1991 privind organizarea societăților agricole și *Legea privatizării privind distribuirea gratuită de acțiuni pentru 30% din proprietatea statului și Legea arendei din 1994* au condus la conturarea mai exactă a modificărilor structurale ale proprietății din agricultură.

Evoluția structurilor de proprietate privată (în agricultură) în perioada 1990-1994 s-a manifestat astfel :

Tabelul 1
Evoluția proprietății private în agricultură (1990-1994)

	-%-	
Categoriile de proprietate	1989	1994
Terenuri agricole	13,8	70,0
Animale (U.V.M.)	35,1	79,1
Fonduri fixe		21,1

Procesul de formare a noilor structuri de proprietate evoluează încă astfel :

În cazul terenurilor agricole reconstituirea și constituirea proprietății particulare se realizează în următoarele etape :

a. recunoașterea proprietății (făcută printr-o adeverință care specifică *suprafața, dar nu și amplasamentul*);

b. punerea în posesie atestată de un certificat de punere în posesie care recunoaște proprietatea specificată, amplasamentul dar nu permite executarea deplină a dreptului de proprietate;

c. posesia deplină certificată de titlul de proprietate care dă dreptul proprietății depline în condițiile legii.

Acțiunea de constituire a proprietății depline este încă în curs și reprezintă numai 19,5% din totalul suprafețelor agricole care se află în curs de a deveni proprietăți private.

Tabelul 2
Dinamica reconstituirii proprietății private asupra terenurilor agricole
% față de total suprafață

Nivelul reconstituirii proprietății	1994
Recunoaștere (adeverință)	99,0
Punerea în posesie (certificat de punere în posesie)	50,3
Proprietate definitivă (titlul de proprietate)	19,5

În cazul animalelor evoluția structurilor de proprietate, pe specii, a marcat o tendință de puternică deconcentrare către proprietarii particulari. Acest proces a fost mai intens în cazul speciilor : cabaline, bovine și ovine unde proprietatea particulară reprezintă peste 85%.

Tabelul 3

Evoluția proprietății private a efectivelor de animale

- % -

	1990	1994
Total efective (U.V.M.)	35,1	79,1
din care:		
- bovine	33,1	87,8
- ovine + caprine	40,9	90,7
- porcine	28,6	56,9
- păsări	36,3	66,0
- cabaline	64,4	96,3

În cazul fondurilor fixe : structura fondurilor fixe pentru principalele categorii de proprietate a marcat față de anul 1989 modificări neconcludente.

În aceste condiții, în timp ce proprietatea asupra terenurilor agricole și asupra efectivelor de animale a devenit majoritar particulară, fondurile fixe au rămas concentrate majoritar în proprietatea statului.

Este evidentă starea de masivă decapitalizare relativă a proprietăților private comparativ cu cele aparținând statului.

Crearea noilor structuri a favorizat însă în mod negativ o dispersie structurală precum și existența unei ponderi însemnate a exploatațiilor cu dimensiuni de subzistență și supraviețuire. Se impun evident acțiuni de susținere a formării unor agenți economici viabili și eficienți. Direcțiile pentru politicile de ajustare structurală a exploatațiilor impun suplimentar celor ce vizează proprietatea elaborarea unor strategii atente și insistente de creare a mediului economic favorizant exploatației agricole familiale comerciale eficiente ca principal sector economic al scenei agricole de la acest sfârșit de secol.

3. Percepția teoretică a modelului fermei familiale

Stadializarea evoluției agriculturii este jalonată ca un element determinant al modelelor de agricultură de către întreprindere și mediul său economic.

Percepția proceselor economice la acest nivel, mecanismul de interese și motivația ne sugerează delimitarea câtorva modele contemporane și anume :

- gospodăria țărănească;
- exploatația familială de tip occidental;
- întreprinderile de tip industrial.

Gospodăria țărănească, tipică țărilor în curs de dezvoltare, formată din evoluția unităților economice domestice primitive, ca urmare, în principal, a unor cauze exogene, respectiv progresul general al economiei și evoluția raporturilor sociale manifestă încă un caracter important de subzistență, aceste exploatații realizând și produse comerciale.

Elementele anterioare care intervin relativ concomitent sunt creșterea cererii din afara gospodăriei și creșterea producției și productivității agricole. Urbanizarea și industrializarea sunt expresia acestor transformări.

Exploatarea familială de tip occidental, este formată prin suprapunerea relativă a unității de producție agricolă (aflată în proprietate totală sau de multe ori parțială) cu unitatea socială familială ca principală furnizoare de forță de muncă și asigurând gestiunea exploatarei. Acest tip de exploatare având importante avantaje pe planul eficienței s-a dezvoltat pe măsura substituirii muncii cu capitalul. Dimensiunea exploatarei a crescut oarecum corelat cu creșterea productivității muncii, fiind aceea dată de puterea de gestiune a familiei. Forța de muncă salariată este un element secundar și de regulă sezonier. Caracterul familial al exploatarei a continuat să existe. Acesta este dat în țările Pieței Comune de faptul că 86% din manoperă este furnizată de familie.

În prezent concentrarea, capitalizarea și industrializarea acestor unități le-au condus la apropierea de stadiul întreprinderilor capitaliste mici și mijlocii³.

Funcționalitatea acestui tip de exploatare s-a încadrat din ce în ce mai mult în filiere agroalimentare producătoare de materii prime agricole. Peste 60% din produse traversează filierele. În amonte creșterea ponderii inputurilor din afara fermei în valoarea finală a produsului agricol creează o strânsă dependență de industriile furnizoare.

Varianta comercială a acestui tip de exploatare care reprezintă 95% din totalul exploatareilor are o capitalizare superioară și o productivitate a muncii pe măsură. La nivelul de mecanizare din 1973 un individ singur putea lucra în S.U.A. 400 ha de teren cerealier. În prezent cifra este de 600 de ha⁴. Acest nivel de productivitate este susținut și inserat filierelor, care la rândul lor produc prin creșterea activității lor de prelucrare și rafinare în aval o tot mai importantă valoare adăugată în procesele *post recoltă*. Astfel, în prezent unui lucrător activ îi revin 3 lucrători activi în avalul și amonte de producție agroalimentare.

Întreprinderile de tip industrial, exploatarea de mari dimensiuni de tip plantațiilor din America Latină și Africa precum și marile exploatare de tip colhoz-sovhoz, caracteristice țărilor foste socialiste, delimitează și în oarecare măsură perpetuează un al treilea model de exploatare. Aparținând unui proprietar, având proprietate comună sau de stat, acest tip poate să confirme ipoteza descreșterii relative a rolului miciei proprietății în producția agricolă. Elementele care definesc clar acest tip de exploatare sunt : gestiunea de tip industrial, utilizarea exclusivă sau aproape exclusivă a forței de muncă salariate precum și caracterul cvasicomercial al producției.

³ Christiaensen Luc, Swinnen Jo, *Economic Institutional and Political Determinants of Agricultural Production Structures in Western Europe*, Leuven, LICOS, 1994.

⁴ *Ibidem*.

Dimensiunile mari avantajează din punct de vedere al eficienței și posibilității de a menține un ritm ridicat al progresului economic. Totuși acest tip de exploatație pierde în general teren.

În cazul tipologic al țărilor cu o pondere ridicată a plantațiilor se înregistrează o formare consecventă și o creștere progresivă a exploatațiilor de tip familial, în special după anul 1990. Această creștere pare a fi rezultatul combinat al susținerii politice din partea statelor și al slăbiciunilor exploatațiilor cu dimensiuni de scară având caracter nefamilial.

În țările socialiste și fost socialiste organizațiile de tip colhoz-sovhoz au înregistrat o tendință clară de descompunere pe măsură ce sistemul cu economie de comandă le-a părăsit și o legislație favorizantă a permis reconstituirea proprietății funciare individuale și organizarea de ferme particulare. Intensitatea acestor procese este diferită și este determinată atât de caracterul și intensitatea reformelor cât și de durata întreruperii evoluției formelor tradiționale de proprietate și exploatație (cazul Rusiei este elocvent). În ce măsură acest sistem de întreprindere a fost falimentar este foarte delicat de constatat. Elementul principal a fost caracterizat de funcționalitatea obligată într-un sistem dirijat, eficiența comparativă a acestora în alt sistem neputând fi probată. Un semn clar al acestei dileme îl dau Luc Cristiaensen și Jo Swinnen⁵ care încearcă să demonstreze existența și viabilitatea fermei familiale occidentale ca rezultată a sistemului determinanților citați mai jos punând în discuție eficiența alternativă a altor forme pentru opțiunea țărilor Central și Est Europene.

Acest punct de vedere se regăsește, deși de pe poziții diferite, și la unii economiști est-europeni.

Controversele din ce în ce mai clare în opiniile cercetătorilor și altor analiști ai fenomenelor economice ale tranzițiilor est-europene, ne conduc evident la următoarea ipoteză care se cere verificată.

Întreprinderea de tip industrial funcționând în economia de comandă introdusă într-un mediu economic nou, "marketizat", și suportând metamorfoze structurale adaptive nu poate fi o alternativă viabilă?

Poate părea oarecum deplasată introducerea unei asemenea întrebări într-un demers care încearcă să definească șansele formării exploatației agricole familiale viabile în România. Este însă de subliniat faptul că această alternativă nu a fost serios studiată și promovată ca model, deși în cazul Germaniei, al Rusiei și altor țări din fosta URSS s-a menținut acest tip de exploatații. Opiniile converg către faptul că menținera lor reprezintă un act de prudență economică și eventual de conservatorism, nu o opțiune științifică.

În țările în care întreprinderile de tip industrial și mai ales cele cooperatiste au fost desființate, așa cum este cazul României și Bulgariei, un element principal al deciziei a fost determinat, în afara presiunii foștilor proprietari, de teamă că aceste structuri nu făceau decât să reprezinte o rezistență a sistemului

⁵. *Ibidem*.

totalitar și de comandă și o posibilitate de reproducere la infinit a relațiilor de producție socialiste.

Legislațiile adoptate, în regim prioritar, nu au suportat evaluări și analize comparative serioase ale unor alternative de opțiuni și anticipările unor modele ale întreprinderii viitorului.

Dilema modelării posibile în situația prezentă. Referințele în special la România dar și la Bulgaria arată în prezent o stare de lucruri care se prezintă sumar astfel :

- modificarea structurilor agriculturii socialiste a determinat instalarea a trei tipuri de bază de exploatație;
- exploatația familială de mici dimensiuni, având caracteristicile gospodăriei țărănești și de subzistență (în România în medie 2,2 ha). Formarea unor asociații ale acestor gospodării direct, fără delimitarea prealabilă a proprietăților (deci o indiviziune directă) continuă, practic, fostele cooperative agricole de producție;
- mediul economic în care acestea funcționează, relativ descentralizat, a rămas cel de cvasimonopol al statului atât în amonte cât și în aval mai ales în sfera distribuției și a serviciilor;
- lipsa de rețele de interfață în special cu micii producători generează o inegalitate și un acces discriminatoriu în afara *exploatației*. Acest aspect favorizează cert în mare măsură întreprinderea de tip industrial și defavorizează formarea unei exploatații particulare sau familiale. Această dilemă impune unele întrebări cum ar fi:

-Situația concretă determină un mare inegalitarism ?

-Este de dorit o sfărâmare a monopolului în amonte și aval și o privatizare rapidă?

-Se pot pune astfel în concurență cele două tipuri de exploatații familiale pe de o parte și de stat pe altă parte ?

-Forma asociativă este un paleativ de moment al subînregistrării noilor proprietari sau o opțiune posibilă de durată?

O primă observație se impune și anume :

Indiferent de evoluția mediului economic, actualele gospodării de foarte mici dimensiuni, necapitalizate și având de multe ori un caracter autarhic, nu pot concura exploatația de tip industrial, organizată managerial, tehnologizată și cu pondere comercială.

1. Un prim răspuns este reprezentat evident de *existența inegalității*.

2. Un al doilea răspuns este de asemenea clar, deoarece există o generalitate de opinii în acest sens atât din partea cercetătorilor și factorilor de decizie din România cât și din partea altor instanțe. Problema cheie este însă *ritmul, modalitatea și în general managementul acestei transformări*. Costurile și structurile înlocuitoare sunt încă greu de estimat. La seminarul OMASE organizat în mai 1994 la Sofia de către F.A.O., asupra privatizării serviciilor

agricole, opțiunea a fost clară în această direcție, cu *recomandarea necesității susținerii politice* a acestei acțiuni de către statele în cauză.

3. În prezent *aceste tipuri* practic *coexistă*, forma asociativă *reprezentând un tampon*. Se impune la această întrebare o precizare asupra tipologiei și a manifestării ei. O exploatare agricolă familială de tipul celei din Statele Unite ale Americii, intens capitalizată și de mari dimensiuni pare extrem de asemănătoare cu forma întreprinderii agricole de stat (societăți comerciale agricole). O deosebește însă sistemul de gestiune, utilizarea muncii salariate, în oarecare măsură proprietatea, dar mai ales riscul. La prima vedere toate acestea ar pleca pentru ferma familială în calitate de câștigător al competiției.

Cum se poate ajunge acolo sau mai precis, economia României și evoluția ei pot opta pentru un asemenea tip de exploatare familială ?

Răspunsul nu este la îndemână. Categorie, costul redus al forței de muncă în România presează puternic asupra stopării substituirii muncii cu capital. Această dimensiune evident nu poate susține nici capitalizarea și mai ales nici creșterea spectaculoasă a productivității muncii în agricultură, fără o evoluție asemănătoare în celelalte ramuri economice. Lucrul este relativ clar. De regulă creșteri susținute și modernizări ale producției agricole nu s-au înregistrat nicăieri decât prin dezvoltarea industrială și creșterea economică generală.

4. În multe cazuri, *forma asociativă reprezintă un paleativ de moment* dar și o *opțiune de durată*. În orice caz o evoluție a ei în două direcții către întreprinderea de tip industrial și către fermele familiale este de așteptat.

Evoluția asociativă este de așteptat în primul rând datorită structurii actuale a proprietății: practic peste 30% din pământ aparține celor care nu îl pot lucra din diferite motive. În acest caz, opțiunea asociativă, ca alternativă la arendare, este o cale posibilă, ca de altfel și capitalizarea și formarea unor ferme în cazul unor proprietari cu spirit antreprenorial. Acest din urmă caz nu poate avea dimensiuni semnificative decât în cazul unei politici consecvente de susținere a formării și dezvoltării unei exploatații agricole familiale viabile în România. Este însă deja o altă problemă și evident un factor hotărâtor al modelării structurale îl va avea opțiunea politică.

4. Întreprinderea și avantajul comparativ al fermei familiale

Cazuistica unei astfel de evaluări comparative nu este abundentă și nici întotdeauna organizată în literatura de specialitate.

Astfel, unii cercetători (Louis Malassis, Günther Schmitt) pornesc de la așa numita "eroare a lui Marx" care în *Manifestul Partidului Comunist* enunța printre altele :

- exproprierea proprietății funciare și trecerea rentei în cheltuielile statului;
- măsuri de ștergere graduală a diferenței dintre sat și oraș creând bazele apariției sistemului colhoz/sovhoz și impunerea în agricultură a unui model

artificial de întreprindere. Este greu de combătut acest tip de opinie. Ceea ce este însă important în prezent pentru România este în continuare opțiunea privitoare la un model de exploatare sau altul.

Cele mai recente demersuri teoretice (și revenim aprofundând la L. Cristiaensen și Jo Swinnen) susțin faptul că existența și vitalitatea *fermei familiale în Europa sunt rezultatul confluent și sintetic al obiectivului politic din acest secol al țărilor vest-europene, urmând un cadrul legal, organizatoric, economic și instituțional favorizant.*

Dimensiunea relativ redusă a exploatațiilor și funcționalitatea lor din ce în ce mai angrenată în sistemele cooperatiste și în general în filierele agroalimentare deschid acesteia avantajul comparativ al captării efectului de scară care atenuază handicapul economic al dimensiunii reduse.

În analiza fermei familiale de tip occidental este relevant faptul că antreprenorul (persoană care deține capitalul de risc), managerul (supraveghetorul și gestionarul inputurilor și outputurilor), precum și muncitorul coincid în oarecare măsură cu aceeași persoană. În paralel, faptul că gospodăria și ferma familială sunt dificil separabile, întărește nucleul unei caracteristici esențiale. În acest caz, peste 50% din capitalul de risc și forța de muncă sunt asigurate de familie.

Disponibilitatea pentru cooperativa de producție de tip orizontal este redusă la fermierul european, acesta preferând monopolul individual. În Franța însă cooperativele de tip familial GAEC acoperă deja 11% din suprafața agricolă.

Maximizarea utilizării gospodăriei, teama de risc, reținerea față de contracte și costurile de tranzacție mai reduse sunt o explicație relativă a succesului fermei familiale.

Instituția fermei familiale a devenit un țel politic prin ea însăși în Europa și aceasta a contribuit mult la succesul acestei instituții susțin L.Cristiaensen și Jo Swinnen.

Procesul de tranziție a țărilor Central și Est-Europene s-ar putea să depindă de condițiile inițiale, impactul politicilor și instituțiilor asupra dezechilibrului politic din timpul reformei.

Premisele evoluției structurale prezente în agricultura României oferă o foarte slabă șansă formării exploatației familiale văzută prin prisma unor determinanți atât de confluenți și unei voințe politice ca scop în sine, așa cum se demonstrează că există în Europa Occidentală.

În excelentul studiu *Modificarea organizării în agricultură ca rezultat al procesului de transformare* Konrad Hagedorn relevă dificultatea unei evoluții sistemice a agriculturii fostelor țări socialiste.

Pledoaria superiorității fermei familiale are la bază avantajul comparativ și superioritatea unor costuri reduse de tranzacție. Față de avantajul economiei costurilor de producție existent în cazul creșterii dimensiunii, costurile de tranzacție și în special costul supravegherii și cel administrativ sunt foarte mari. De exemplu, în cooperativele fostei R.D.G. costurile de tranzacție se ridică până la 15% din total. Este fără îndoială o importanță slăbiciune a întreprinderilor nefamiliale în agricultură.

Marile ferme agricole au probleme inexistente în fermele familiale și anume :

- motivația profesională ;
- plata depinzând de performanță;
- refuzul de a munci;
- comportamentul independent.

Totuși procesele tranziției complică și mai mult clarificarea a două principale aspecte ale exploatației și anume : mărimea optimă a fermei și forma preferabilă de organizare agricolă. Experiența unei transformări intense și asistate al sistemului colhoznic în cazul fostei R.D.G. arată clar următoarele :

- Ferma familială nu se dezvoltă izolat ci numai într-un cadru instituțional și asistativ adecvat și sistemic ;
- Condițiile macroeconomice nu asigură susținerea spiritului antreprenorial.

În acest context avantajele economiei de scară pot depăși creșterile imputabile costurilor de tranzacție.

Complicarea teoretică a dilemei dimensiunii exploatației, imputabilă actualei tranziții, care se manifestă destul de dispersat în diverse țări foste socialiste, ne face însă să nu putem ignora o realitate extraordinară a unor elemente foarte relevante ale dimensiunii fermei și anume persistența și creșterea intervalului dimensiunii suboptime a fermei în țările Uniunii Europene. În acest sens este de subliniat creșterea spectaculoasă a dimensiunii optime care a ajuns în prezent la circa 50 ha, dar și creșterea intervalului suboptim al fermei (a crescut din anul 1970 când era de circa 7 ha, la circa 25 ha în prezent).

Ferma medie europeană este jumătate din cât ar putea să fie.

5. Premise și aspirații

Procesul formării exploatațiilor agricole familiale comerciale este în prezent în percepția potențialilor actori, *gospodăriile țărănești*, conturat extrem de diferențiat. Principalele diferențieri sunt determinate de elementele: zonă de

tranziție, de continuitate a exploatării necooperatiste și de disponibil antreprenorial al șefului gospodăriei. În studiile de teren realizate în anul 1994 se conturează câteva idei și anume :

Percepția managerială, indică o divizare majoră evidențiindu-se pentru opțiunea asociativă și cea individuală. Opțiunea asociativă este caracteristică gospodăriilor slabe și este constantă (81% doresc să rămână în asociație) în aceeași măsură ca aceea individuală.

Comportamentul financiar este marcat de lipsa de resurse și rodarea lor, 61% din producătorii asociați manifestând indisponibilitate investițională.

Domeniile cele mai atractive pentru investiții s-au dovedit a fi cel zootehnic (16%) urmat de cel al utilajelor (4%) și construcțiilor (4%). Sursele de capitalizare au fost predominant economiile personale (29%) și mai puțin creditele (6% de la alte persoane și 2% de la bănci), în cazul producătorilor asociați.

Producătorii individuali au un profil investițional asemănător. Este de remarcat că producătorii individuali au recurs mai mult la împrumuturi decât cei asociați (43 față de 38%).

BIBLIOGRAFIE

- Burcea Eugen, *Oportunități pentru stabilirea unei politici agrare în condițiile asocierii*, București, IEA, 1994.
- Fulea Maria, *Tranziția în agricultura României. Procese socio-economice 1950-1993*, București, IEA, 1995.
- Gavrilăscu Dinu, *Viabilitatea exploatației agricole familiale – evoluții anticipate*, București, IEA, 1994.
- Gavrilăscu Dinu, Teodorescu Dumitru, *Evoluții structurale în agricultura României –1989-1993*, București, IEA, 1994.
- Grosso Paolo, *Agrarian System Diagnosis*, FAO - RLAC, 1991.
- Hagedorn Konrad, *Changing Organisation of Agriculture as Result of the Transformation Process*. Leuven, LICOS, 1994.
- Jackson Marvin, Swinnen Johan, *A Statistical Analysis and Survey of the Current Situation of Agriculture in the Central and Eastern European Countries*, Leuven, Katholieke Universiteit, 1995.
- Pisani Edgar, *Pour une agriculture marchande et menagere*, Paris, L'imprimerie Bussiere, 1994.
- Toma Camelia, *Premisele apariției și formării exploatației agricole comerciale de tip familial în România*, București, IEA, 1994.
- Tracy Michael, *Implications for Agricultural Policy of Future Enlargement of the European Union*, Godollo, EAAE Seminar Challenges and Strategies for Restablishing East-Central European Agricultures, 6-9 september, 1995.
- *Satul românesc contemporan*, București, CIDE, 1993.
- *Spațiul rural: inerții și noi dinamici*, București, CIDE, 1994.
- *Situația fondului funciar*, București, Ministerul Agriculturii și Alimentației, 31.12.1994.

- .. *România - stadiul actual al dezvoltării economice și sociale*, București, Comisia Națională pentru Statistică, 1995.
- .. *Forme de întraajutorare a agricultorilor în Europa* (Caiet documentar), București, IEA, 1993.
- .. *Politique agricole, gestion de la production et organization des marches*, Paris, Confederation francaise de la cooperation agricole, 1993.
- .. *Caracteristici generale ale exploatațiilor agricole private* (Traducere selectivă), OCDE.
- .. *Irigații și desecări drenaje în România* (Programul de dezvoltare pe 10 ani), București, Ministerul Agriculturii și Alimentației, 1995.
- .. *Anuarul Statistic al României 1994*, București, Comisia Națională pentru Statistică, 1995.